

Лисенко О. А.

6. Юридична термінологія як система

6.1. Засади українського термінознавства

Юридичне термінознавство є спеціалізованим напрямком дослідження юридичної термінології, який синтезує сучасні методологічні підходи мовознавчих і юридичних наук.

Юридичне термінознавство розробляє загальнотеоретичні питання терміна, термінології, терміносистеми права, визначає ключові поняття і категоріальний апарат своєї галузі, зокрема вивчає:

- природу правового терміна: співвідношення правового явища (депотага), юридичного поняття (сигніфікату) і термінологічної одиниці (мовного знака);
- способи номінації спеціальних юридичних понять;
- місце юридичної термінології у системі загальнолітературної та спеціалізованої мови;
- стратифікацію термінологічної лексики права з різних позицій (семантичних, стилістичних, нормативності / ненормативності, уживаності, кодифікованості / некодифікованості, інформаційної насиченості тощо);
- системність термінології права;
- загальні параметри класифікації юридичних термінологічних одиниць (за структурою, генетичними, семантичними, словотвірними і функціональними характеристиками тощо);
- генезис юридичної термінології та перспективи її розвитку в українській мові;
- співвідношення національних та інтернаціональних елементів у терміносистемі права;
- продуктивність / непродуктивність моделей і способів юридичного термінотворення;
- закономірності і специфіку розвитку термінологічної системи права; унормування юридичної терміносистеми.

У сучасному термінознавстві виокремлюється самостійний науковий напрямок – *юридична лексикографія*, що має на меті повну інвентаризацію, опис і впорядкування юридичної термінології. Під цим терміном також розуміють сукупність юридичних словників і наукових праць з цієї галузі.

В історії юридичного термінознавства в Україні можна виокремити п'ять етапів. Початком процесу формування юридичної терміносистеми національної мови є перша спроба систематизації термінології, яка припала в Україні на середину XIX століття з появою словника «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs. Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe» («Юридично-політична термінологія слов'янських мов. Окреме німецько-російське видання»), який з'явився у Відні 1851 слідом за чеським. Ідея створення подібного словника виникла 1849 року, коли конституційно був закріплений статус державної мови за десятьма мовами народів імперії. Для вироблення і кодифікації термінології державного управління була створена спеціальна комісія. Аналогічні процеси відбувалися в інших слов'янських мовах.

Наступний етап охоплює другу половину XIX – початок XX ст. – з моменту створення у Львові Наукового товариства імені Т. Шевченка (1873) до утворення Інституту української наукової мови (ІУНМ). Дослідники Товариства виступали за формування власної української термінології на основі німецької термінологічної моделі, оскільки саме німецька правнича термінологія панувала на території Австрії, а пізніше і Австро-Угорщини, до складу якої входила Галичина з центром у Львові.

Третій етап (1923–1933), який називають «золотою добою українського мовознавства», характеризується потужним розвитком галузевої лексикографії, тенденцією до впорядкування української правничої термінології. Діяльність ІУНМ, осередків у Харкові та Києві, Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові спрямована на досягнення однорідності в межах термінології національної мови, а також на уніфікацію критеріїв та принципів, що застосовуються в термінотворенні та лексикографії. ІУНМ переважно спирається на

літературну мову Центральної та Східної України, а представники ІТШ – на регіональний та запропонований термінознавцями Наддніпрянської України матеріали.

Наступний етап (після 1933 р.) позначений впливом російської мови на національну термінологію, уніфікацією моделей термінотворення східнослов'янських мов. У лексикографічній практиці спостерігається глобальна тенденція гармонізації юридичної термінології з російськими термінотворчими моделями, що починає довготривалу добу русифікації української юридичної термінології, як і мови в цілому.

Для сучасного періоду розвитку термінознавства (з 90-х рр. XX ст.) є характерною інтенсивна наукова робота у сфері національної юридичної лексикографії, пошук оптимальних моделей термінотворення на національній основі та з урахуванням норм сучасної української літературної мови. З'являються численні праці, у яких учені намагаються розв'язати актуальні проблеми сучасної юридичної термінології. Прикладне термінознавство ставить більш суворі вимоги до терміна. На практиці це означає інтенсивну роботу спеціально визначених установ, які координують термінознавчі дослідження (Держстандарт України, Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології, відділ термінології та ономастики Інституту української мови НАНУ, Інститут держави і права НАНУ ім. В. Корецького та ін.), спрямовані на нормалізацію та гармонізацію юридичної термінології з міжнародними стандартами, передусім стандартами Міжнародної організації стандартів (ISO).

Українська юридична термінологія – це історично сформована сукупність термінів, яка виражає систему правових понять і призначена забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері законодавства, юридичної науки й практики. Під *юридичною терміносистемою* розуміють упорядковану сукупність юридичних термінів, які адекватно виражають систему правових понять.

Українська юридична термінологія сформувалася як система у процесі тривалого історичного розвитку, починаючи з часів Київської Русі й Галицько-Волинського князівства та закінчуючи сьогоднішнім. На особливості становлення й функціонування субмови

права вплинули інтра- та екстралінгвальні чинники, що зумовили як загальні, так і специфічні закони розвитку термінології національної мови.

Уперше українські правничі терміни з'явилися ще в «Руській Правді», а згодом і в галицько-волинських грамотах. Значна частина українських юридичних термінів зафіксована в правових документах XIV–XVIII ст., написаних староукраїнською мовою (грамотах, актових книгах, статутах, документах козацької канцелярії та суду, універсалах гетьманів та ін.). У XIX–XX ст. відбувається активне формування та упорядкування української юридичної термінології та оформлення її як системи.

6.2. Поняття юридичного терміна, його ознаки. Основні класифікації юридичних термінів

Під *юридичним терміном* розуміють слово або словосполучення, що позначає спеціальне поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (законодавчі акти, словники, наукові праці).

Слід також зазначити, що, вивчаючи термінологію з власне термінологічних позицій, не слід забувати, наскільки самостійна вона у своєму розвитку. Звичайно, термінологія виникає та еволюціонує на ґрунті конкретної національної мови, а її автори є носіями цієї ж конкретної мови. Але умови народження термінів інші, ніж умови появи загальноживаних слів. Терміни зумовлені концептуальним апаратом наук, які вони обслуговують, закономірностями і процесами розвитку саме цих наук. Юридичні терміни є ніби представниками юридичної науки й практики, оскільки утворюються з урахуванням їхніх досягнень. За допомогою термінів відбувається передача правової інформації, диференціація юридичних понять і категорій.

Термін є невід'ємним елементом системи, якщо під системою розуміти сукупність елементів цілого, між якими існує обов'язковий та тривкий зв'язок. Сукупність зв'язків у межах такого цілого визна-

чає його структуру. Таким чином, системність є однією з найважливіших умов існування терміна.

Конкретний зміст поняття, визначеного терміном, буде зрозумілим лише завдяки його *дефініції* – лаконічному, логічному визначенню, яке називає суттєві ознаки предмета або зазначеного поняття, перебуває в опозиції лише до іншого терміна і досить непросто співвідноситься з іншими мовними знаками: вирішальну роль у розвитку терміна відіграє поняття, яке може бути йому нетотожне (у зв'язку з розвитком наукових знань). Оскільки для термінотворення використовуються мовні знаки, і терміни існують відповідно до закономірностей природних мов, у терміна є всі тенденції мовного знака. На відміну від загальнолітературної, мова професійного спілкування вимагає однозначності тлумачення основного ключового поняття, зафіксованого в терміні.

При характеристиці терміна виділяють такі ознаки:

- наявність дефініції;
- стабільність і системність;
- тенденція до моносемічності (багатозначний термін намагаються замінити чи дати додаткові пояснення);
- терміни характеризуються упорядкованістю;
- в основному значенні терміни зафіксовані в державних стандартах і спеціальних словниках;
- повна або майже повна відсутність синонімів;
- умотивованість, відпрацьованість у творенні;
- немає емоційного забарвлення;
- з формального боку – коротке і чітке слово, зрозуміле для сприймання в задовільному мовному оформленні;
- термін повинен відповідати правилам і нормам певної мови.

Юридичний термін співвідноситься з правовим поняттям як першоелементом правового знання і є його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у звуковій і літерній формах. Поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-сисловою основою для побудови термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища.

За наявності визначення у нормативно-правових актах термін вважається *кодифікованим*. Він є нормою, еталоном для викорис-

тання у всіх подальших законодавчих і підзаконних актах, діловій документації та сфері усної правової комунікації.

Термін, який створюється і функціонує у правовій науці, може не фіксуватися в законах, а мати власне науковий характер (нормотворчість, правосвідомість, правова система, диспозиція правової норми). У науковій літературі, яка віддзеркалює процес формування правового знання, такий юридичний термін може мати декілька наукових дефініцій, які презентують різні наукові підходи і школи, різні аспекти вивчення одного й того самого правового поняття.

Юридичний термін є одиницею термінологічної системи права, через яку входить до загального термінологічного фонду національної мови. Належність до літературної частини словника зобов'язує його відповідати правилам і нормам певної мови.

До термінів юридичної сфери висуваються такі вимоги:

1) термін повинен вживатися лише в одній, зафіксованій у словнику формі (*акта* – документ, *акту* – дія, *рахунка* – документ, *рахунку* – дія).

2) термін повинен уживатися з одним (закріпленим у словнику) значенням (*сальдо* – різниця між грошовими надходженнями і витратами за певний час; *дебітор* – боржник, юридична або фізична особа, яка має грошову заборгованість підприємству, організації, установі);

3) при користуванні терміном слід суворо дотримуватися правил утворення від нього похідних форм (акт – актувати, а не активування; спонсор – спонсорський, а не спонсорувальний; позика – позиковий, а позичка – позичковий).

Існують класифікації термінів за різними критеріями.

За значенням розрізняють три види юридичних термінів:

– загальноновживані – терміни в загальноприйнятому значенні: *будинок*, *документ*, *будівля*, *природа*, *довкілля* та ін.;

– спеціально-технічні – терміни, що мають значення у галузі спеціальних знань – техніки, медицини, економіки, соціології, біології, наприклад, *депозит*, *безробітний*, *страйк*;

– спеціально-юридичні – терміни, що мають особливе юридичне значення, яким виражається своєрідність того чи іншого право-

вого поняття, наприклад, *застава*, *володіння*, *переведення боргу*, *колективний договір*.

2. За вживанням у різних сферах спілкування:

– загальнонаукові – терміни, що використовуються в різних наукових дисциплінах і виражають спеціальні поняття широкого профілю (*процес*, *фактор*, *залежність*, *функція*),

– міжгалузеві – терміни, що мають невелику продуктивність і вільно використовуються в різних галузях наукових знань (лінгво-юридичні: термін, дефініція, поняття),

– вузькоспеціальні терміни – виражають поняття окремої дисципліни (юриспруденція: правозастосування, досудове слідство, досудове розслідування).

3. За внутрішньою структурою терміни кожної галузі знання являють собою певні структурні типи (терміномоделі). Ядро кожної терміносистеми – слова-терміни, які є основою для творення складних термінів:

– однокомпонентні;

– багатоконпонентні (двокомпонентні, трикомпонентні, багатоконпонентні).

3. За позамовними зв'язками лексичних одиниць (тематичні групи термінів). Класифікація дуже широка й визначається критерієм, актуальним для дослідника.

4. За семантикою:

– однопозначні;

– багатозначні: *конституція*, *право* (4), *вина*, *кредит*, *суд* (3).

5. За власне лінгвістичними показниками (характером смислових відношень між лексичними одиницями):

– родо-видові відношення (*юрист* – *адвокат*);

– синонімічні (*правознавство* – *юриспруденція*; *кримінальний* – *карний*).

– антонімічні (*обвинувачення* – *захист*; *законно* – *незаконно*).

6. Генетична класифікація термінів (за походженням):

– власне українські (*злочин*, *право*, *свідок*, *вина*, *убивство*);

– запозичені (*адвокат*, *акт*, *інавгурація*, *конституція*, *політика*, *юстиція*)

6.3. Відмінність термінів від загальноживаних слів, номенклатурних назв, професіоналізмів

Виконуючи нормативну, денотативну функцію, термін служить конкретизуючим найменуванням спеціальної реальії, відбиває її зміст відповідно до сучасного рівня знань. Однак термін не називає поняття, як звичайне слово, а навпаки, поняття, приписується терміну, додається до нього. У цій різниці вбачається відома конвенційність терміна, яка полягає в тому, що вчені чи фахівці тієї чи іншої галузі домовляються, що розуміти під тим чи іншим терміном.

Термін відрізняється від загальноживаного слова такими ознаками:

1) термін виражає спеціальне професійне, наукове, технічне поняття, а слово – загальне чи побутове поняття;

2) термін базується на чіткому визначенні поняття, на дефініції, слово – ні;

3) термін завжди є елементом терміносистеми, слово – ні;

4) у сфері термінології термін є стилістично нейтральним.

Варто наголосити на необхідності чітко розмежовувати такі поняття, як термінологія й номенклатура. Під *номенклатурою* слід розуміти систему цілком абстрактних та умовних символів, призначення яких у тому, щоб дати максимально зручні засоби на позначення предметів, речей без прямого відношення до вимог теоретичної думки. У юридичних текстах широко використовується *номенклатура* – система специфічних назв конкретних правових об'єктів: державних і міжнародних органів, установ та організацій, посад, документів, державних нагород (Апеляційна палата, Європейський суд з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини, Закон України «Про Національний банк України», заслужений юрист України).

Термінологія відрізняється від номенклатури за такими ознаками:

1) терміни утворюють єдину систему, номенклатура – сукупність внутрішньо не пов'язаних елементів;

6.3. Відмінність термінів від загальноживаних слів, номенклатурних назв...

2) під номенклатурою варто розуміти сукупність абстрактних і умовних символів, а під термінологією – сукупність термінів, що позначають правові поняття;

3) номенклатурні слова більш номінативні, у той час як терміни дефінітивні, тому що словесно відбивають систему понять визначеної науки.

Слід розмежовувати юридичний термін як цілком офіційну, узаконену назву правового поняття і професіоналізм – напівофіційне слово, сферою уживання якого є, як правило, усне побутово-професійне мовлення правників (у суддів: підпадати під статтю, дослід, адмінматеріали). Під *професіоналізмами* розуміють слова або звороти, властиві мовленню людей певної професії, здебільшого вони застосовуються в усному неофіційному мовленні людей певного фаху. Оскільки професіоналізми вживаються на позначення спеціальних понять лише у сфері тієї чи іншої професії, ремесла, промислу, то не завжди відповідають нормам літературної мови і можуть мати навіть жаргонний характер. Виникають професіоналізми у двох випадках: коли та чи інша спеціальність або вид занять не мають розвинутої термінології (полівання, рибальство, різні ігри), або як розмовні, неофіційні заміники термінів.

У юридичних документах професіоналізми другої групи не використовуються. І терміни, і професіоналізми покликані позначити поняття певної галузі виробництва, культури, науки тощо. Але якщо мета професіоналізмів – спростити спілкування, то терміни відіграють роль передачі досвіду у процесі суспільної діяльності, забезпечують точну передачу інформації у тексті документа.

На відміну від термінів, професіоналізми не мають чіткого наукового визначення й не становлять цілісної системи. Якщо терміни – це, як звичайно, абстрактні поняття, то професіоналізми – конкретні, тому що детально диференціюють ті предмети, дії, якості, що безпосередньо пов'язані зі сферою діяльності відповідної професії, наприклад: у лікарів – *укол* (ін'єкція), *пересадка* (трансплантація); у шоферів – *баранка* (кермо), *тачка* (автомобіль); у моряків – *кок* (кухар), *камбуз* (кухня), *кубрик* (кімната відпочинку екіпажу), *бак*

(носова частина); у користувачів ПК – *мама* (материнська плата), *клава* (клавіатура), *скинути інформацію* (переписати на електронний носій), *вінт* (вінчестер); у працівників правоохоронних органів – *хвіст* (стеження), *навести* (вказати на об'єкт злочину), *глухар* (нерозкритий злочин), *засвітися* (видати себе).

Професіоналізми вживаються в повсякденному мовленні багатьох працівників підприємств, відомств, установ. Але не шкідливі вони тільки в усному мовленні, а якщо потрапляють в діловий документ, то це – негативне явище, бо професіоналізми надають йому неофіційного забарвлення і спричиняють неточне, а іноді й неправильне розуміння тексту. Наприклад, в одній рекламі було написано, що «заготовки зубчатих колес не мають у собі *свідків*». *Свідки* – це професіоналізм, уживаний на позначення макетів, що додаються до кожної партії (це довелося пояснювати в наступному листі). Професіоналізми в тих галузях, де термінологія лише формується, можуть поповнювати склад термінів, але їхнє походження залишає на них виразний слід. Наприклад: «Встановити такий порядок використання овечих шкір – *голяків*: після зняття смуху шкіри розсортовують на придатні та непридатні до виробництва шкіри...».

Важко сприймаються професіоналізми, утворені переосмисленням загальновідомих слів. Так, слово *удар* у працівників текстильної промисловості вживається на позначення одиниці швидкості станка. Тому речення «Повідомте *ударність* нового агрегату» для непосвяченої людини буде незрозумілим.

З-поміж професіоналізмів можна вирізнити науково-технічні, професійно-виробничі, просторічно-жаргонні.

Вони утворюються різними способами:

– вживання загальноновживаного слова у специфічному значенні: *удар* – одиниця швидкості станка, *укол* – ін'єкція, *пересадка* – трансплантація;

– способом усічення основ слів: *кібер* (кібернетик), *термояд* (термоядерна реакція); скорочення слів: *мехмат* (механіко-математичний факультет), *опер* (оперуповноважений).

– способом метафоричного перенесення: *дно* – нижня частина виробу, *машина* – комп'ютер, *човник* – деталь швейної машинки, *носик* (чайника), *липовий документ* – подрібний документ;

– зміна граматичних категорій (уживання іменників абстрактних та речовинних назв у множині): *масла, олії, жири, води, пшениці*;

– способом префіксації і суфіксації: *бюлетенити, відгул, доукомплектувати, документувати, дообладнання, недовнесок, залозунгувати, пливучість, бойовитість, маршрутизація*;

– шляхом утворення словосполучень: *проекувати з чистого місця, зробити в поточних метрах (проекувальники); підводити або зняти рахунки, дебет кредит обганяє, липовий баланс, заморозити рахунки (бухгалтери)*.

Здебільшого професіоналізми засмічують мову ділових паперів. У практиці ділового спілкування треба уникати їх уживання. Юридичний документ у цьому випадку може перетворитися з офіційного на неофіційний або викликати серйозні непорозуміння.

Не є термінами також індивідуально-авторські неологізми, образні вислови, розмовні слова, терміноїди («терміноподібні»), напівтерміни (ще не сформувались і не набули чіткого термінологічного визначення), які використовують правники у своїх наукових і публіцистичних творах, усному мовленні (правова матерія, правове поле, вакуум права, юридичне логарифмування, обладок, рихтувати закон, телефонний злочинець, «наркотичне» законодавство).

6.4. Основні шляхи поповнення юридичної термінології

Як відомо, у мові не відразу створюються термінологічні системи, виникають нові значення слів для передачі нових наукових понять. На процес і результат створення термінів впливають багато факторів. Ось декілька з них:

1. Мова, завдяки якій науковець познайомився з новою галуззю науки.

2. Термінологічна традиція, що усталилася в мові, у споріднених з нею мовах, і в конкретній галузі науки чи в споріднених науках.

3. Мовне чуття науковця, ступінь його мовної підготовки.

У термінотворенні характерний відбір засобів за принципами актуальності, доцільності та аналогічності. Те, що незвичне в загальнонавчній лексиці, може бути актуальним і доцільним у термінології (*електронно-електронний перехід, відшкодування шкоди, слідчий слідчого відділу* та ін.).

Юридична термінологія поповнюється різними шляхами. Основними джерелами творення юридичних термінів є такі:

1. Питомі слова української літературної мови (*позов, держава, вина, доказ, відповідач, позовний, рішення, суд* тощо). Елементи, з яких будується термін, можуть бути у свою чергу термінами, які належать до даної термінологічної системи або до якої-небудь іншої.

2. Запозичення термінів з інших мов разом з реаліями і поняттями, що вони позначають (*юнкер, гауптвахта, штурм, батальйон, лафет* – військова термінологія, запозичення з німецької і французької мов; *адвокат, арешт, юрист, рецидив, амністія, дактилограма* – юридична термінологія, латинські та грецькі запозичення; *пресинг, імпичмент, офіс, лобізм* – юридична термінологія, запозичення з англійської мови).

3. Розвиток нових термінологічних значень у вже усталених термінах або загальнонавчаних словах.

Під час процесу творення нових термінів завжди постає питання, як поєднати вимоги наукової точності, з одного боку, і вимоги практичної стислості – з іншого. У таких випадках частіше вдаються до запозичення терміна з іншої мови, і рідше – до зміни значення існуючого в іншій системі терміна або звичайного слова. На думку багатьох науковців, запозичення у готовому вигляді з іншої мови є найлегшим способом порівняно з іншими способами побудови термінології.

6.5. Іншомовні слова як засіб найменування правничих понять

Характерною рисою сучасної юридичної термінології є її творення не тільки на ґрунті структур і моделей загальнонародної мови,

а й легкість проникнення в терміносистему іншомовних запозичень. Жодна з природних мов при творенні термінології не може обійтися власними ресурсами, тому для позначення нових понять, явищ, предметів вона запозичує лексичні засоби з інших мов, поєднуючи в собі органічно національні та іншомовні елементи. Якщо у загальнонавчаних мові ще можна обійтися без запозичень, то в термінології це неможливо. Іншомовний термін може навіть витіснити свій український відповідник із ужитку, проте може відбуватися і зворотний процес, що цілком природно. Як доводить весь хід світового лінгвістичного процесу, зміцнення у мовах інтернаціональної сутності сприяє їхньому прогресивному розвитку.

Запозичення термінів може відбуватися безпосередньо (із мови в мову) та опосередковано (через інші мови). За способом запозичення іншомовні слова бувають розмовні, ті, що прийшли з усного мовлення (*левада, лиман, корабель* – із грецької; *базар, казан, тютюн* – із татарської), та книжні – з писемного (*аудиторія, олімпіада, юпітер, бюро*). Усні запозичення завжди краще пристосовані до законів мови, ніж книжні.

За ступенем освоєння розрізняють:

1) *повністю засвоєні іншомовні слова* – слова, що фонетично й граматично пристосувалися до української мови; наприклад, у запозичених колись словах *дрім, колір, папір*, як і в незапозичених, відбувається чергування голосних; колишнє французьке слово *пальто* відмінюється, як і будь-яке українське: *пальта, у пальті* тощо;

2) *частково засвоєні* – слова, у яких процес фонетичного й граматичного пристосування ще не завершився, наприклад: *бюро, журі, експертиза, комюніке* – із французької мови; *дженгельмен, траулер* – з англійської; *бухгалтер, ландшафт, масштаб* – із німецької. Такі слова мають невластиві українській мові сполучення звуків, форми;

3) *кальки* – поморфемні переклади слів; наприклад, за англійським зразком *halfback* утворено українське *півзахисник*;

4) *запозичення значень* – українське слово набуває значення, яке має його іншомовний відповідник. Наприклад, політичні поняття *правий, лівий* запозичено з французької мови – *droit, gauche*. У часи

французької буржуазної революції в Конвенті помірковані жирондисти сиділи праворуч, а прихильники радикальних дій – монтаньяри – ліворуч;

5) *словотвірні запозичення* – використання іншомовних морфем. Наприклад, грецький елемент *теле-* «далеко» увійшов до таких українських слів, як *телебачення, телезв'язок, телетрансляція, телеприймач, телеустановка, телеуправління*;

6) *варваризми* – слова з особливо виразними ознаками іншомовності, наприклад: *олрайт, поу-хау, окей* – з англійської; *мерсі, тет-а-тет* – із французької;

7) *екзотизми* – слова для позначення екзотичних, незвичайних реалій, для яких в українській мові немає назв: *кімоно, чалма, сакля, аул, меджліс, хурал*.

Слова, запозичені з інших мов, не завжди пристосовані до фонетичних законів української мови. Вони навіть пишуться за іншими правилами ніж українські, тому для правопису важливо вміти розрізняти запозичені й незапозичені слова:

а) майже всі слова, які починаються на *а, е* і більшість на *і* – іншомовного походження: *абітурієнт, абстракція, автомобіль, адміністрація, аеродром, аукціон; евакуація, економіка, експеримент, електрика, ефективний; ідеологія, інтеграція, інфраструктура, історія*;

б) іншомовного походження є слова, що мають звук *ф*: *фабрика, факультет, фарфор, фесрверк, фешиенбельний, форма, функціонер, футбол, графік, сифон, торф* (вшятки: *Фастів і форкати*);

в) в іншомовних словах бувають збіги голосних: *біографія, ваучер, віртуозний, гіацинт, океан, поезія, радіо, сеанс*; в українських – вони можливі лише на межі значущих частин слова, найчастіше префікса й кореня: *виорати, заозерний, наодиниці, наосліп, зауважити, самоочистий, кароокий*;

г) іншомовним словам властиві важкі для вимови збіги приголосних: *бургомістр, демонстрація, комплект, матч, пункт, тембр, тубінг, умбра, циліндр*;

г) в іншомовних словах не чергуються *о, с* з *і* та немає випадних *о, є*, як в українських: *бетон – бетону* (пор. українське дзвін – дзво-

ну), *бюлетень – бюлетеня* (пор. *день – дня*), *катер – катера* (пор. *вітер – вітру*), *тон – тону* (пор. *сон – слу*); але є чимало й українських слів, у яких голосні не чергуються й не випадають: *тінь – тіні, ліс – лісу, мороз – морозу, берег – берега, приятель – приятеля*;

д) в іншомовних словах рідко виділяються префікси й суфікси, а корінь може мати три та більше складів (на відміну від українських слів, у яких корені одно-, рідше двоскладові): *вітамін, гіпотеза, дисципліна, температура, характер*; якщо ж і виділяються префікси й суфікси, то вони відмінні від споконвічних українських: *асоціація, дисоціація, експорт, імпорт, транспорт; дезорганізація, реорганізація; демонстрація, демонстрація, арбітраж*;

е) частина іншомовних слів із кінцевим голосним не відмінюється: *ампула, комюніке, шосе, журі, таксі, ескімо, рагу, кенгуру, інтерв'ю*.

В усному та писемному діловому мовленні перевагу слід надавати українським відповідникам іншомовних слів. Вони завжди зрозуміліші, милозвучніші й легше запам'ятовуються. Наприклад, краще сказати *нестача*, ніж *дефіцит*; *чишик*, ніж *фактор*; *відшкодування*, ніж *компенсація*; *торгівля*, ніж *маркетинг*; *відповідник*, ніж *еквівалент*; *вада*, ніж *дефект* та ін.

Іноді іншомовне слово і його український відповідник можуть різнитися відтінками чи обсягом значення. Наприклад, коли йдеться про офіційне відвідання, вживають слово *візит*, а не *відвідини*. Різні відтінки значення мають слова *повідомлення, звіт і рапорт; ухвала і резолюція* (останнє означає ще й напис службової особи на заяві, доповідній записці тощо); *вигідний, зручний і комфортабельний* (останнє має ще й значення «затишний»).

Уживання запозичень в офіційно-діловому стилі значно рідше, ніж у науковому. Однак правильне й доречне вживання іншомовних термінів у діловому тексті вимагає від укладача документів знань певних правил, зокрема таких:

1) використання іншомовного терміна недоцільне, якщо в нього є український відповідник з тим самим обсягом значення. Так, часто в мові документа без потреби вживаються такі запозичення, які мож-

на замінити українськими відповідниками, наприклад: *анархія* – *безвладдя*, *домінувати* – *переважати*, *репродукувати* – *відтворювати*, *спонсор* – *доброчинець*, *дебати* – *обговорювання*, *ідентичний* – *тотожний*, *координувати* – *погоджувати*, *лімітувати* – *обмежувати*, *фіксувати* – *записувати*, *запам'ятовувати*. Однак якщо цим словам надається точне термінологічне значення, тоді вони не повинні замінюватися, наприклад;

2) запозичені терміни слід вживати правильно і точно, саме з тим термінологічним значенням, яке зафіксоване у словнику, і лише в тому випадку, коли заміна українським відповідником з якихось причин небажана. Наприклад, у реченні: «Усі посадові особи, які прибувають з відрядження, повинні бути зареєстровані» – слово «зареєстровані» не слід замінювати «записані», бо воно потребувало б додаткового роз'яснення («повинні бути записані до спеціальної книги, яку веде секретар за статутною книгою»), а це зробило б текст громіздким. Незнання точного змісту запозичення приводить до таких помилок, як повторення значення запозиченого слова незапозиченим поясненням: *власноручний автограф*, *вільна вакансія*, *хронометраж часу*, *лімітне обмеження*, *адекватний відповідно*;

3) не вживати в одному тексті на позначення того самого поняття запозичення та його українській відповідник. Автор мусить зупинити свій вибір на одному з двох слів і лише його вживати в документі. Тільки при виборі слід бути впевненим, що заміна відповідна. Так, вибираючи між *апелювати* та *звертатися*, слід пам'ятати, що *апелювати* – це не просто звертатися до якогось авторитету, а оскаржувати яку-небудь постанову, подавати апеляцію; тобто головним тут є друге юридичне термінологічне значення.

Під час складання документа слід зважати на те, кому він призначений, і уникати спеціальних термінів, якщо такий документ адресований широкому колу осіб.

Отже, і добір, і вживання іншомовного терміна в юридичному документі зумовлені певними чинниками, а саме: а) традицією; б) відсутністю аналога; в) сучасними тенденціями, зокрема тяжінням до інтернаціоналізації та уніфікації.

6.6. Способи утворення юридичних термінів

Похідні терміни від власне українських та запозичених слів утворюються за допомогою способів словотворення, які усталилися в сучасній українській літературній мові: префіксального (*передоручення*, *заресструвати*), суфіксального (*хабарник*, *позивач*, *шлюбний*), префіксально-суфіксального (*безземелля*, *безпартійний*), безафіксного (*розицук*, *доказ*), основоскладання (*волевиявлення*, *лісоохоронний*), складання скорочених основ (*профком*, *виконком*), переходом з однієї частини мови в іншу (*вартовий*, *підозрюваний*, *обвинувачений*).

За будовою юридичні терміни поділяються на прості (*аміістія*, *доказ*, *захисник*, *засуджений*), складні (*кримінально-процесуальний*, *законодорадчий*, *мати-героїня*, *працездатний*) та складені (*порушити справу*, *усиновлена дитина*, *відсутність умислу*, *відбиток пальців*).

Складені терміни становлять значну кількість сучасної юридичної термінології. Перевага термінологічних словосполучень над однослівними термінами є характерною особливістю більшості термінологічних систем. Це пояснюється тим, що в складених найменуваннях, які мають номінативне спрямування і зберігають значення слів – їх компонентів, фіксуються суттєві ознаки зображуваного, завдяки чому така назва реалій включається в систему понять певної галузі терміносистеми.

Під термінологічним словосполученням розуміють багатоконфентну роздільно оформлену семантичну конструкцію, співвідносно з науковим поняттям. Семантична злитість термінів-словосполучень залежить від характеру семантики і особливостей функціонування слів-компонентів, які входять до складу словосполучень. Продуктивність синтаксичного способу терміноутворення зумовлена як лексичною природою терміна, так і його функціональним призначенням.

Терміни-словосполучення творяться за відповідними продуктивними моделями, які можна класифікувати за морфологічним типом головного слова:

- субстантивні словосполучення (*судове слідство, тяжкий злочин, криміналістична експертиза*);
- дієслівні словосполучення (*віддавати під суд, порушити судову справу*).

Багатокомпонентні терміни поділяються на *прості* (права людини, оголошення померлим) і *складні* (правове регулювання ринку цінних паперів, матеріальна відповідальність членів колективного сільськогосподарського підприємства).

Терміни-словосполучення поділяються на:

- 1) вільні словосполучення, де кожний з компонентів є терміном, який може вступати у двобічний зв'язок;
- 2) зв'язані словосполучення, у яких терміном є тільки один з компонентів.

Серед юридичних термінів-словосполучень розрізняють такі основні структурні моделі:

- прикметник + іменник (наприклад: *попередис ув'язнення, тілесні ушкодження, кримінальна відповідальність*);
- іменник + іменник (*вишкнення злочинцю, позбавлення волі, закриття справи*);
- дієслово + іменник (*порушити справу, відбувати покарання, повідомити суд*).

Терміни-словосполучення повинні відповідати вимогам до терміна як одиниці термінологічної системи. Професійне освоєння явищ і процесів дійсності приводить до суворої однотипності і стандартності понятійного відображення.

6.7. Багатозначність юридичних термінів

Кожна вузька галузь науки має свої терміни, які мають бути однозначними. Проте деякі терміни мають кілька значень, зокрема в юриспруденції. Наприклад: *справа* – означає один документ і сукупність документів; одиницю зберігання документів в архіві (юридична справа); різновид справи, який становить цілісне за змістом і послідовне ведення одного питання (судова справа).

У сучасному мовознавстві проблема полісемантичності терміна залишається й досі не розв'язаною. Провідною є теза про те, що термін повинен бути тільки однозначним, що це впливає з самої природи терміна. Має бути взаємооднозначність відповідності знака й означуваного в термінології. Моносемія терміна повинна забезпечувати точність переданої інформації, дозволити легко та швидко знайти термінологічний еквівалент в іншій мові, допомогти впорядкувати термінологію тієї чи іншої галузі знань. Недарма в будь-якій теоретичній дискусії передусім необхідно з'ясувати, в якому значенні вживається те чи інше слово.

Однак прагнення до однозначності ніколи не реалізується повністю, якщо говорити про всю сукупність одиниць окремих термінологічних систем. Термін повинен бути однозначним, але практичні дослідження доводять, що явище полісемії широко представлене в різних термінологіях. У багатозначності терміна виявляється тенденція до спільності законів розвитку термінології та загальновживаної лексики.

Потреба науки й техніки в термінологізації нових реалій стимулює розвиток полісемантики в багатьох термінах, відповідно зростає кількість переданої ним інформації внаслідок розширення сітки його лексеко-семантичних значень. Взаємозв'язок і взаємовплив окремих дисциплін обумовлює і характер взаємодії термінолексик з різних підсистем, взаємопроникнення окремих термінологічних систем.

Актуальною проблемою законотворчої діяльності є використання в тексті нормативно-правового акта багатозначних юридичних термінів. Для єдності юридичної термінології необхідно, щоб для позначення в нормативному акті певного поняття послідовно вживався один термін, а для позначення різних, таких, що не збігаються між собою понять, використовувалися різні терміни. Прийняті закони повинні термінологічно поєднуватися між собою і містити бездоганні дефініції, єдині, наскрізні для всієї галузі законодавства. Понятійний апарат усіх галузей права мусить мати уніфіковані терміни й визначення, що виражають найзагальніші і водночас найістотніші ознаки предмета або явища. Поняття можуть набувати додаткових

або нових значень в галузевих нормативних актах, однак уточнене визначення все одно має спиратися на основну (базову) дефініцію. Неточність у застосуванні терміна спричиняє неправильне розуміння правової норми.

Слід зазначити, що в ряді законів виділені спеціальні статті, які містять тлумачення основних юридичних термінів. Прикладами можуть бути ст. 1 «Основні терміни, використані в цьому Законі» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та ст. 1 «Визначення термінів» Закону України «Про громадянство України» та ін.

Такий конструктивний підхід до творення й уживання термінів допомагає виробити єдине розуміння змісту, викладеного законодавцем у нормативних приписах, створює необхідні умови для впровадження законодавчих актів та забезпечує правозастосувальну практику однаковим тлумаченням термінів з метою точного застосування нормативно-правових актів.

Однак проблема уніфікації та впорядкування юридичної термінології на сучасному етапі залишається не вирішеною. Значення терміна, вжитого в одному законі, не завжди однакове за змістом з терміном, який використано в іншому законі. Це пояснюється тим, що крім загальноправової термінології, яка упорядковує основні терміни всієї системи законодавства, є міжгалузева й галузева термінологія.

6.8. Синонімія й омонімія юридичних термінів

Проблема синонімії юридичних термінів існує в термінознавстві досить тривалий час. Так, у науковій літературі та чинних нормативних актах уживаються: *карне право, кримінальне право; катувати, мучити, мордувати; вогнепальна зброя, вогнестрільна зброя; виключна підсудність, виняткова підсудність* тощо.

Поняття синонімії в загальнолітературній мові і в термінології не однакові. У загальнолітературній мові синоніми називають ту ж саму річ, але через найменування розкривають різні ознаки, від-

повідують різним поняттям. У термінології синоніми співвідносні з тим самим поняттям і об'єктом. Якщо в загальнолітературній мові синоніміка свідчить про лексичне багатство мови і є позитивним явищем, то в термінології – це небажане явище, оскільки синоніми можуть ускладнювати спілкування й призводити до неточного розуміння юридичного тексту. Наприклад, щоб усунути неточності у вживанні, синоніми *термін* і *спрок* отримали різне значення у ст. 251 Цивільного кодексу України й не можуть тепер уживатися як рівнозначні.

Проте для формування терміносистеми синонімія може бути корисним семантичним процесом. Коли наукове поняття одержує кілька назв, то з часом це дозволяє шляхом відбору знайти найбільш доцільні мовні засоби для позначення цього поняття, які відповідали б нормативним вимогам, а це сприяє семантичному розвитку терміносистеми в цілому.

Немає одностайної думки в мовознавців і щодо того, як слід розуміти синонімію в термінології. Синонімія – лінгвістичне явище і визначення синонімів повинно базуватися на лінгвістичних категоріях, які відображають існування мови у мовленні. Синонімічний ряд завжди має оцінний компонент, оскільки синонімам притаманна конотація, термін – емоційно нейтральний і є знаком інтелектуального змісту, тому скільки б не було в терміносистемі знаків, які означають одне поняття, вони принципово не можуть бути протиставлені один одному наявністю чи відсутністю емоційно-експресивної значимості. Усі вони однаковою мірою нейтральні й інтелектуальні. Семантично рівнозначні терміни часто називають дублетами, що співіснують на певному етапі розвитку терміносистеми.

Як правило, дослідники цього питання визначають такі причини синонімії в термінології:

- 1) прагнення до точності терміна;
- 2) пошук найбільш коротких форм терміна;
- 3) запозичення;
- 4) паралельне використання латинських і грецьких елементів у словотворенні в термінології;
- 5) наявність синонімії в загальнолітературній мові.

Слід зазначити, що синонімія термінів може виникати внаслідок впливу різних наукових шкіл та окремих вчених, специфіки галузі науки і т. ін. У деяких галузях природничих наук (наприклад, зоології, палеонтології, ботаніки) кількість синонімічних назв така велика, що основною назвою вважається та, яка дана першим ученим, а решта розглядається як синоніми.

Процес формування правової терміносистеми в Україні тісно пов'язаний з розвитком і становленням державної мови. Правові акти УРСР протягом значного часу її існування були не оригінальними текстами, а калькованими з російської мови, що призвело до гальмування процесів розвитку української юридичної термінології. Тільки після проголошення української мови державною активувалася нормотворча діяльність державних органів українською мовою. Водночас спостерігається відсутність належного правового регулювання цієї діяльності, мовної експертизи нормативних правових актів, належної кількості лексикографічних праць з юриспруденції.

Складний процес розвитку юридичного терміноутворення спричинив появу значної кількості правових актів, в яких використовуються терміни, що не відповідають нормам сучасної української літературної мови. Типовим є вживання *русизмів*, наприклад: *жильий* замість *житловий*, *добутих* замість *здобутих*, *риск* замість *ризик*, *володілець* замість *власник* тощо. Слід зауважити, що проблема вживання русизмів є не тільки проявом недосконалої культури мовлення, а й недостатнім розвитком мовних ресурсів юридичної термінології.

Проблема омонімії у термінології розглядається мовознавцями по-різному. Одні дослідники омонімами вважають терміни, які збігаються один з одним за звучанням та написанням, але мають різне походження і не є різними значеннями багатозначного слова (етимологічні омоніми). Наприклад: ліга (фр.) – асоціація, ліга (італ.) – музичний знак; патрон (фр.) – частина вогнепальної зброї, патрон (лат.) – покровитель, захисник та ін. Слід бути обережним у вживанні етимологічних омонімів, оскільки вони мають абсолютно різні значення.

Інші дослідники розглядають багатозначний термін як групу однопозначних термінів-омонімів. Якщо багатозначний термін входить у різні терміносистеми української літературної мови, то науковці говорять про міжнаукову термінологічну омонімію. Відмінності названої омонімії і лексичної такі:

1) з погляду синхронного стану мови, звичайні омоніми є такими всіюди і завжди, тобто рамками їхньої омонімічності є вся мова. Терміни, які претендують називатися омонімами, мають зовсім не пов'язані значення тільки у межах різних дисциплін. Як тільки вони перестають бути термінами, вони перестають бути і омонімами. Їх значення, у кращому випадку, проявляються в семантичній структурі багатозначного слова;

2) будь-який процес має початок. Якщо процес утворення звичайних омонімів з багатозначного слова й існує, то встановити момент його початку навряд чи можливо. Для термінів цей момент є точно фіксованим. У будь-якому випадку історія науки може, як правило, позитивно відповісти на питання, коли з'явився той чи інший термін;

3) для звичайної омонімії даний процес повинен бути стихійним за своєю суттю. Семантичне розходження термінів, навпаки, наскрізь раціональний процес, точніше, він раціональний настільки, наскільки раціональні наукове знання і створення наукових понять.

Для міжнаукової термінологічної омонімії характерними є дві ознаки:

- 1) за термінами закріплені різні дефініції;
- 2) функціонують ці терміни у різних терміносистемах.

Наприклад, німецькомовний термін *візир* уживається в різних значеннях у військовій справі, фотографії, авіації, геодезії, *анкер* – у годинниковій та будівельній справі, *бленда* – у гірничій справі, фотографії та медицині. Як правило, така омонімія знімається контекстом.

Пароніми (одноріччя слова) в юридичній термінології зустрічаються досить часто. Тому юристові треба пам'ятати, що звукова, а іноді й значеннєва близькість паронімів може призвести до сплутування їх: *факт* – подія, явище і *фактор* – умова, причина;

уява – здатність уявляти і *уявлення* – розуміння, поняття; *зумовити* – спричинити і *обумовити* – обмежити якоюсь умовою, застереженням; *заснований* – створений, розпочатий і *оснований* – той, що базується на чомусь; *позбавити* – відібрати щось і *позбутися* – звільнитися; *уповноваження* – надання якійсь особі прав від імені того, хто це доручає і *повноваження* – права певної особи на дії від імені когось; *адрес* – місцезнаходження і *адреса* – урочисте ювілейне привітання; *професійний* – який стосується професії, пов'язаний із нею і *професіональний* – який стосується професіоналів, не любителів, кваліфікований; *особистий* – такий, що стосується окремої людини, її почуттів, переживань, (життя, підпис, симпатії) і *особовий* – який стосується особи взагалі, багатьох осіб (справа, склад, листок) або вживається як граматичний термін (особове дієслово) тощо.

Блок самоконтролю № 6

Контрольні питання

1. Розкрийте поняття «юридичний термін».
2. Назвіть характерні ознаки терміна та вимоги, яким він повинен відповідати.
3. Окресліть групи термінів за будовою.
4. Які існують класифікації термінів?
5. Назвіть джерела виникнення юридичної термінології та способи творення.
6. У чому виявляються особливості використання паронімів у юридичному мовленні?
7. Охарактеризуйте синонімічні відношення в юридичній термінології.
8. Чим юридичний термін відрізняється від загальноповживаного слова, номенклатурної назви, професіоналізму?
9. Визначте роль іншомовного слова в юридичній термінології?
10. Охарактеризуйте юридичні енциклопедичні словники. Визначте принципи опису в них реєстрових одиниць.

11. Схарактеризуйте юридичні лінгвістичні словники. Визначте принципи опису в них реєстрових одиниць. Наведіть приклади.

Практичні завдання

Завдання 1. Визначте, чим відрізняються лексичні значення поданих нижче однокореневих термінів. За допомогою звертайтеся до тлумачних словників та словників паронімів. Утворіть словосполучення із цими словами:

автономія – автономність; аргументація – аргументування; відділ – відділення; вимушений – змушений – примушений – примусовий; гуманний – гуманістичний – гуманітарний; договір – угода; засуджувати – осуджувати; згода – угода; конституційний – конститутивний – конституціональний; обвинувальний – обвинувачений; особа – особистість; особистий – особовий – особливий; парламентарний – парламентський – парламентарський; посвідчення – свідоцтво – свідчення – посвідка; установа – заклад; федеративний – федеральний – федералістський; численний – чисельний.

Завдання 2. Проаналізуйте фрагмент тексту чинного кодексу (за вибором) з погляду семантики термінологічних одиниць. Випишіть в одну колонку однозначні терміни, в другу – багатозначні. Охарактеризуйте їх за походженням. Які з них переважають? Визначте контекстуальні засоби, які сприяють точності й однозначності змісту правової норми.

Завдання 3. Складіть словосполучення або речення, в яких наведені слова виступали б у юридичних і неюридичних значеннях (загальноповживаних, спеціальних). До яких спеціальних сфер діяльності людини належать лексеми у термінологічних значеннях?

Акт, вимога, джерело, дія, договір, доказ, захист, звичай, конституція, мотив, обставина, оголошувати, операція, орган, справа.

Завдання 4. Розкрийте значення термінологічних одиниць. Для похідних лексем визначте семантичну і морфологічну (словотвірну) мотивацію.

Абсолютна відповідальність, амністія, біженець, випадок, галузь права, диспозиція, ембарго, закон, законність, звалтування, злочин, консолидація, легітимація, неосудність, нерухомість, позов, право власності, правова держава, правовий прецедент, правовідносини, самоврядування, санкція, спадщина, суверенітет, умисел, усинювання, федерація, юридична відповідальність.

Завдання 5. Чи однакові за своїм лексичним значенням та функціонально-стилістичними характеристиками слова:

правовий – правний – правничий – юридичний; правотворчий – правотвірний; кримінальний – карний – злочинний; невинність – невинуватість – безвинність – безневинність?

Уведіть наведені слова у словосполучення.

Завдання 6. Які диференційні семантичні ознаки вносять у семантику слів виділені терміноелементи?

Автократія, аристократія, бюрократія, геронтократія, мілітократія, охлократія, партократія, плутократія, теократія.

Завдання 7. Поясніть значення термінів:

ангарія, альтернат, амфіболія, аномія, антиномія, віндикація, глосатори, дабно, деонтологія, дисмисл, доміцилій, ексекватура, екстрадиція, клаузула, клептоманія, кодифікація, коносамент, комбатанти, контрасигнатура, пенітенціарний, презумпція, пролонгація, промульгація, субвенція, узуфрукт, факторинг, фрахт, чартер.

Завдання 8. Ознайомившись із дефініцією, назвіть термін. Наприклад: Видача злочинців – екстрадиція.

Правовий принцип, згідно з яким особа втрачає право посилення на будь-які факти при обґрунтуванні своїх вимог.

Назва елементарних підручників римського цивільного права.

Повернення емігрантів у країну, звідки вони походять, із поновленням їх у правах громадянства.

Відновлення у попередньому правовому становищі.

Набуття громадянства за народженням.

Законний строк повноважень, а також фактичний період діяльності обраного правотворчого органу.

Правило парламентської процедури, згідно з яким всі законопроекти, внесені під час даної сесії, повинні бути затверджені до її закінчення.

Розголошення неправдивих відомостей, що ганьблять особу.

Успадковане родове майно, що передається в спадщину з покоління в покоління.

Особа, яка здійснює довгострокове, відчужуване і таке, що успадковується, користування чужою землею з метою сільськогосподарського виробництва.

У США та Великій Британії почесний титул, що його присвоюють мерам, мировим судьям, вищому розряду адвокатури і старшим урядовцям.

Законодавчий орган у США й більшості південноамериканських країн.

Доберіть синоніми до терміна «злочин». Визначте тип синонімічних відношень між ними.

Завдання 9. Утворіть похідні слова від термінів «суд», «право», «влада», «держава». Визначте способи словотвору.

Завдання 10. Виберіть із синонімічного ряду, зазначеного в дужках, слово, яке необхідно взяти у цьому тексті. Прокоментуйте свій вибір.

(Держава, країна, батьківщина, вітчизна) гарантує (волю, свободу) творчості, (розкутий, безперешкодний, беззаборонний, вільний, вільготний, розкріпачений) (відбирання, вибір, відбір) видів (культурної, цивілізованої, вихованої, інтелекгентної) діяльності. (Вторгнення, втручання, вилутування, встрявання) у творчий процес, цензура у (галузі, сфері, середовищі) творчої (діяльності, дійства, руху, практики) не допускається.

Завдання 11. Виберіть із синонімічного ряду, зазначеного в дужках, слово, яке необхідно взяти у цьому тексті. Прокоментуйте свій вибір.

(Грунтуючись, базуючись) на Декларації про державний(у) (незалежність, цільність, свободу, суверенітет) України та Акті (проголошення, декларування, виголошення) її (свободи, волі, самостійності, незалежності). Закон (стверджує, визнає) інформаційний(у) (суверенітет, свободу, волю, самостійність, незалежність) України і визначає правові форми міжнародної(ого) (співпраці, співробітництва) в (сфері, царині, галузі, області) інформації.

Завдання 12. *Визначте лексико-граматичні моделі термінологічних словосполучень. Підкресліть стрижневі компоненти словосполучень.*

Варіант 1

Постанова про проведення виїмки, юридичний факт, оскарження дій і рішень при провадженні досудового слідства, норма витрати матеріальних ресурсів, пільги за родинним станом, давність притягнення до кримінальної відповідальності, втручатися у внутрішні справи держави, втягувати в злочинну діяльність, касаційний перегляд судового рішення, посібник у вчиненні злочину.

Варіант 2

Правова держава, право власності на інформацію, трудові правові відносини, правовий статус іноземців, межа малозабезпеченості, наражатися на небезпеку, піддавати тюремному ув'язненню, матеріальна відповідальність членів колективного сільськогосподарського підприємства; обставини, які не залежать від волі винного.

Варіант 3

Кваліфікація злочинів, правовий режим надзвичайного стану, право володіння землею, обов'язкова частка в спадщині, колективна матеріальна відповідальність, замах на злочин, заборона розміщення в космічному просторі будь-якої зброї, угода з питань надання юридичної допомоги в цивільних і кримінальних справах, порушення законів та звичаїв війни, особа без громадянства.

Завдання 13. *Подумайте, словосполучення «останнє слово підсудного» є фразеологізмом чи юридичною терміносполучкою. Власну думку обґрунтуйте.*

Завдання 14. *Розкрийте значення термінів і понять. Складіть з ними словосполучення чи речення.*

Варіант 1

Дисципліна, юридична особа, правопорушення, літературна мова, утилітарний, факт, законність, правосвідомість, жаргон, сленг, імнічмент, дактилоскопія.

Варіант 2

Громадський порядок, презумпція, фізична особа, право, комунікативний, кримінальна відповідальність, юриспруденція, компетенція, пріоритет.

Варіант 3

Дискусія, преамбула, ізоляція, корекція, фіксація, реєстр, альтернатива, вакансія, корупція, дефініція, приватизація, дегустація, репрезентація, лаконічний, адвокат, рапорт.

Варіант 4

Навмисне вбивство, адміністративне стягнення, письмове зобов'язання, скарга, потерпілий, дієдатність, позивач, право на життя, громадянин, кілер, медіація, менталітет, рецидивіст.

Варіант 5

Адвокат, декрет, криміналістика, нотаріус, юрисдикція, арбітраж, інтенція, бренд, апелювати, лобізм, рапорт, паспорт, легітимація, юрист.

Завдання 15. *Розкрийте значення термінів і понять. Запишіть терміни, заповнюючи пропущені місця. Складіть із трьох термінами речення.*

Варіант 1

Резюме, кор..унція, ід..лтичний, рец..див, л..міт, ротація, тол..ерапний, імн..чмент, компене..ація, ап..еляція, вет..о, ал..ібі, табу, аташе, інц..дент, автор..тет, латентний, амн..стія, лаконічний, пр..ор..тет, адвокат, ст..мул, д..понсація.

Варіант 2

Вогул, пр..зумпція, юст..ція, ім..іграція, санкція, ком..юніке, експерт..за, пролонгувати, конвенція, адвокат, д..крет, нотар..ус, арб..

траж, юр..сдикція, ап..елювати, паспорт, легіт..мація, ем..іграція, пр..ват..зація, пр..рогатива.

Завдання 16. *Визначте всі зафіксовані словниками значення юридичних термінів: злочин, закон, право.*

Завдання 17. *Диференціюйте наведені нижче синоніми за семантичними та стилістичними ознаками. За допомогою словників з'ясуйте спільне і відмінне у їх значенні. Випишіть в одну колонку кодифіковані терміни; в другу – застарілі, народнопримовні та стилістично забарвлені слова. Яким вимогам повинен відповідати термін, рекомендований до вживання в чинних нормативно-правових актах?*

Адвокат – судовий захисник – присяжний повірений – повірник – пленіпотент – патрон – прокуратор – повірений – уповноважений у справах – уповноважений – оборонець – захисник – заступник; афера – махінація – сумнівна угода – обурудка; відмова – відмовлення – відмовляння – відмовка; пограбування – грабіж – ограбування – грабунок – зграблення – пограблення; самогубство – самозгуба – самовбивство – самоубивство; суд – трибунал – арбітраж – ареопаг – судище – судовище – розправа; убивця – убійник – душолюб – душолюбць – кат – спекулятор – душитель – вішатель – вбійник – вбивник – головник – зарізка – горлоріз – різун – згубник – заріза – убий-душа – забійник – дітовбивця – дітогубець – братовбивця – убийбатько – кілер; юрист – правник – правознавець – правотар – юриспрудент – юриста – слуга закону – служитель Теміди (Феміди).

7. МОВА ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

7.1. Мовностильові ознаки документа

Мова юридичних документів – це соціально й історично обумовлена система способів і правил словесного вираження понять і категорій, які вироблені та застосовуються для правового регулювання поведінки суб'єктів суспільних відносин, а також у процесі застосування норм права.

Будь-яке правове явище – закон або судовий процес – це текстове явище, явище мовної комунікації. Текст – це первинна даність для лінгвістики, філології, історії, права і взагалі всього гуманітарно-філософського мислення. Потрібно зауважити, що мова – це система засобів спілкування та правил їх уживання, а письмо є системою письмових засобів та правил їх використання.

Мова юридичних документів – це специфічна мова, якій притаманні чіткість, стислість і визначеність, імперативний характер викладу, спеціальна термінологія, що виражає точність думки законодавця.

Слово має велике значення в будь-якому варіанті викладу думки, зокрема і в нормативному тексті. Слово – це одночасно і поняття, і термін, щодо якого висувуються певні вимоги: ясність, однозначність, точність тощо.

У разі потреби і для досягнення правової виразності тексту часто використовують різні лексичні форми. Наприклад, полісемія – наявність у одного і того самого слова кількох лексичних значень; багатозначність, багатоваріантність смислових значень слова, історично обумовлених або взаємопов'язаних за змістом і походженням. Наприклад, «акт» (від лат. *actus* – дія) – термін, який застосовується в багатьох сферах діяльності, що позначає різні окремі дії або їх оформлення, документальну фіксацію залежно від варіанту використання. Це поняття має різноманітне значення не тільки залежно

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

МОВА УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Навчальний посібник

Харків
«Право»
2020

УДК 340.113(477)(075)
М74

*Рекомендовано до друку засіданням кафедри культурології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 23 вересня 2019 р.)*

Автори:

В. М. Пивоваров, канд. філол. наук; *О. М. Єрахторіна*, канд. філос. наук; *О. А. Лисенко*, канд. філол. наук; *О. В. Прудішкова*, д-р філос. наук; *Л. М. Сідак*, канд. філос. наук; *М. Б. Ценко*, канд. філос. наук; *О. А. Шумейко*, канд. філол. наук

Рецензенти:

В. П. Симонок, д-р філол. наук, проф. (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого);

Л. Г. Савченко, канд. філол. наук (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Т. М. Берест, канд. філол. наук (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»)

Мова української юриспруденції : навч. посіб. / В. М. Пивоваров, М74 О. М. Єрахторіна, О. А. Лисенко та ін. – Харків : Право, 2020. – 330 с.
ISBN 978-966-937-783-8

Навчальний посібник містить відомості про мовні норми, їх різновиди та правильність застосування у сфері юриспруденції. Охарактеризовано стилі мови, зокрема офіційно-діловий, викладено особливості усного та писемного мовлення, наведено класифікацію документів та вимоги до їх складання. Система вправ і завдань на володіння писемним мовленням допоможе закріпити знання з мови, підвищить загальну культуру мовлення, зокрема юриста.

Для студентів юридичних спеціальностей, а також тих, хто прагне поглибити мовні та мовленнєві компетентності.

УДК 340.113(477)(075)

© Пивоваров В. М., Єрахторіна О. М., Лисенко О. А. та ін., 2020

© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

ISBN 978-966-937-783-8

ЗМІСТ

Передмова	6
1. ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ	
1.1. Мова української юриспруденції	8
1.2. Поняття національної та літературної мови	12
1.3. Державна мова та її функції	13
1.4. Законодавчі акти про державну мову	16
Блок самоконтролю № 1	24
Контрольні питання	24
Практичні завдання	24
2. ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СТИЛІСТИКИ	
2.1. Функціональні стилі української мови	25
2.2. Науковий стиль	26
2.3. Офіційно-діловий стиль	29
2.4. Публіцистичний стиль	31
2.5. Епістолярний стиль	34
2.6. Розмовний стиль	35
Блок самоконтролю № 2	36
Контрольні питання	36
Практичні завдання	36
3. НОРМАТИВНІСТЬ МОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ	
3.1. Норми мови та їх типи	40
3.2. Орфоепічні норми української мови	41
3.3. Акцентуаційні норми (наголошування)	43
3.4. Орфографічні норми	45
3.5. Пунктуаційні норми	45
3.6. Морфологічні норми	47
3.7. Синтаксичні норми	50
3.8. Стилїстичні норми	57
Блок самоконтролю № 3	58
Контрольні питання	58
Практичні завдання	58

4. КУЛЬТУРА МОВИ І КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ

4.1. Культура мови і культура мовлення	69
4.2. Ознаки культури мовлення, вимоги до нього.....	70
4.3. Службовий мовленнєвий етикет	77
4.4. Комунікативна компетентність	83
4.5. Нарада	86
4.6. Публічний виступ.....	93
4.7. Юридична консультація	119
4.8. Судова промова	122
4.9. Службова телефонна розмова.....	124
Блок самоконтролю №4	130
<i>Контрольні питання</i>	130
<i>Практичні завдання</i>	131

5. ЛЕКСИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ

5.1. Лексичне багатство мовлення	135
5.2. Синоніми, пароніми, омоніми	137
5.3. Фразеологія юридичної мови.....	143
5.4. Стилїстична диференціація лексики сучасної української мови	146
5.5. Українська лексикографія.....	149
Блок самоконтролю №5	154
<i>Контрольні питання</i>	154
<i>Практичні завдання</i>	154

6. УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

6.1. Засади українського термінознавства	161
6.2. Поняття юридичного терміна, його ознаки. Основні класифікації юридичних термінів.....	164
6.3. Відмінність термінів від загальноживаних слів, номенклатурних назв, професіоналізмів.....	168
6.4. Основні шляхи поповнення юридичної термінології.....	171
6.5. Іншомовні слова як засіб найменування правничих понять.....	172
6.6. Способи утворення юридичних термінів	177
6.7. Багатозначність юридичних термінів.....	178
6.8. Синонімія й омонімія юридичних термінів.....	180

Блок самоконтролю №6	184
<i>Контрольні питання</i>	184
<i>Практичні завдання</i>	185

7. МОВА ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

7.1. Мовностильові ознаки документа.....	191
7.2. Ознаки писемної мови.....	197
7.3. Документ і його реквізити	199
7.4. Класифікація документів.....	205
7.5. Документи щодо особового складу та їх характеристика	209
7.6. Довідково-інформаційні документи.....	212
Блок самоконтролю №8	216
<i>Контрольні питання</i>	216
<i>Практичні завдання</i>	216

ДОДАТКИ

Додаток 1. Зразки документів	220
Додаток 2. Типові лексичні і граматичні помилки та їх правильні відповідники	236
Додаток 3. Складні випадки наголошення слів.....	275
Додаток 4. Сталі нормативні вислови	285
Додаток 5. Кличний відмінок власних імен	297
Додаток 6. Перелік найбільш поширених графічних скорочень.....	299
Додаток 7. Основні зміни в новій редакції «Українського правопису» (2019)	307
Додаток 8. Словник фемінітивів.....	311
Додаток 9. Перелік посад керівників, спеціалістів і службовців	318

ЛІТЕРАТУРА	325
-------------------------	-----